

N

Krystyna Wyszomirska

nieznana księga z biblioteki króla Zygmunta Augusta w Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu

 folia
 Toru
 niensia

Od prawie stu lat¹ historycy książki próbują odtworzyć dzieje i zrekonstruować zawartość jednej z największych polskich prywatnych kolekcji książek, której twórcą był król Zygmunt II August (1520–1572).

Biblioteka ostatniego Jagiellona² miała swoją siedzibę na zamku wileńskim i była systematycznie gromadzona przez monarchę od 1547 r. Szacuje się ją na ponad 4000 książek. Zbiory powiększono dzięki zakupom realizowanym przez specjalnych wysłanników królewskich (Franciszka Lizmanina, Andrzeja Trzecieskiego ojca i jego syna, również Andrzeja) oraz darom przekazywanym z kraju i zagranicą. Swoje prace nadsyłali do zbiorów pisarze polscy, m.in. Stanisław Orzechowski, Andrzej Frycz Modrzewski, wydawcy zagraniczni dzieł Lutra i Kalwina, a także zaprzyjaźnieni panujący, np. książę Albrecht Pruski. Kolekcją opiekowali się nadworni bibliotekarze: Jan z Koźmina w latach 1547–1548, od 1551 do zgonu w 1559 r. Stanisław Koszutski (tłumacz Cycerona), który skatalogował dział prawniczy, a następnie Łukasz Górnicki (literat, autor *Dworzanina polskiego*, historyk czasów Zygmuntońskich). On też w 1565 roku przeniósł zbiory do zamku w Tykocinie.

W bibliotece znajdowały się pierwszorzędne edycje książek z dziedziny prawa, teologii, filozofii, medycyny, nauk przyrodniczych, matematycznych, astronomii, historii i geografii, literatury klasycznej, gramatyki. Dzieła odzwierciedlały najnowsze kierunki i osiągnięcia naukowe epoki. Zakupów dokonywano w kraju, a także na zachodzie Europy, m.in. we Frankfurcie nad Menem, w Lipsku, Augsburgu i Kolonii.

Dbano o estetykę opraw. Większość książek z tej biblioteki była jednakowo oprawiona. Były to eleganckie, bardzo charakterystyczne oprawy wykonane z brązowej skóry, zdobionej tłoczeniami ślepych i złożonych za pomocą radełek oraz drobnych tłoków dekoracyjnych, sygnowane w zwierciadle górnej okładki superekslibrisem królewskim z herbem Polski i Litwy, a na okładce dolnej formułą własnościową „SIGISMUNDI AUGUSTI REGIS POLONIAE MONUMENTUM”, często wraz z datą wykonania oprawy.

Oprawy na potrzeby dworu królewskiego wykonywali w latach 1547–1555 introligatorzy krakowscy Dawid oraz Jerzy Moeller. Późniejsze oprawy, pocho-

¹ O idei rekonstrukcji i zamysle scalenia na Wawelu zachowanych w Polsce fragmentów księgozbioru królewskiego zob. F. Biesiadecki, K. Piekarski, *Materiały do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta*, Exlibris, 1924, z. 5, s. 39.

² Informacje o dziejach biblioteki króla Zygmunta Augusta podają za: A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław 1988.

dzące z lat 1557–1563, zostały wykonane w Wilnie w anonimowych warsztatach. Po roku 1563 zaniechano wykonywania tego rodzaju opraw, być może było to spowodowane przeniesieniem biblioteki do zamku w Tykocinie.

Biblioteka nie zachowała się w całości do naszych czasów. Jej losy były odmienne od dziejów zachodnioeuropejskich bibliotek królewskich, które z biegiem lat zostały przekształcone w duże biblioteki państwowe³. Po śmierci króla Zygmunta w 1572 r. księgozbiór rozpadł się na kilka części, z których każda miała odrębną historię. Burzliwe były ich losy. Zbiory zostały rozproszone, zaginęły lub uległy bezpowrotnemu zniszczeniu, tak jak to było w 1944 r. w Warszawie, gdzie po stłumieniu powstania Niemcy spalili zbiory Biblioteki Narodowej, a wraz z nimi 72 tomy pochodzące z kolekcji króla Zygmunta Augusta.

Nigdy nie będzie możliwe odtworzenie całego zasobu, ponieważ za życia króla nie sporządzono inwentarza książek, które w skład tej biblioteki wchodziły. Dzisiaj znane są jedynie dwa katalogi częściowe: przygotowany przez bibliotekarza królewskiego Stanisława Koszutskiego inwentarz dzieł prawniczych (rękopis znajduje się w Bibliotece Królewskiej w Sztokholmie) oraz spis książek znajdujących się w bibliotece Jana III Sobieskiego w Warszawie i Żółkwi przygotowany przez Jana Tadeusza Lubomirskiego⁴.

Obecnie księgi królewskie znajdują się w 29 bibliotekach polskich i 28 zagranicznych, w łącznej liczbie ponad 653 woluminów⁵. Rejestrują je prace wielu badaczy, m.in. Franciszka Biesiadeckiego i Kazimierza Piekarskiego (1924)⁶, księdza Edmunda Majkowskiego (1928)⁷, Kazimierza Hartleba (1928)⁸, Stanisława Kota (1928)⁹, Przeclawa Smolika (1930)¹⁰, Stanisława Lisowskiego (1931/32, 1951)¹¹, Edwarda Stockiego (1964)¹², Józefa Adama Kosińskiego (1967)¹³, Mieczysława Gębarowicza (1970)¹⁴, Marii Krynickiej (1980)¹⁵, Alodii Kaweckiej-Gry-

³ K. Korotajowa, *Biblioteki*, [w:] *Słownik literatury staropolskiej. Średniowiecze–Renesans–Barok*, red. T. Michałowska, Wrocław 1998, s. 116.

⁴ J. T. Lubomirski, *Catalogue des livres de la Bibliothèque du Serenissime ... Roi de Pologne ... Jean III ... spisany w 1689 roku*, Cracovie 1879.

⁵ A. Kaweckiej-Gryczowa, op. cit., s. 8 określa zasób na ponad 590 woluminów, a E. Maruszak, *Nieznane księgi ze zbiorów króla Zygmunta Augusta II [Monumenty w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej]*, Cenne, Bezcenne, Utracone, 2012, nr 3[72], s. 22 podaje informację o odkryciu nieznanych 63 woluminów.

⁶ F. Biesiadecki, K. Piekarski, op. cit., s. 38–48.

⁷ E. Majkowski, *Materiały do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta. Książki Zygmunta Augusta przechowywane w Bibliotece Archidiecezjalnej w Poznaniu*, Poznań 1928.

⁸ K. Hartleb, *Biblioteka Zygmunta Augusta. Studium z dziejów kultury królewskiego dworu*, Lwów 1928.

⁹ S. Kot, *Andrzeja Frycza Modrzewskiego list do króla Zygmunta Augusta przy wręczeniu dzieła O poprawie Rzeczypospolitej*, Reformacja w Polsce, T. 5: 1928, s. 115–119.

¹⁰ P. Smolik, *Królewska księga w Łodzi*, Rocznik Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego, T. 2 (1920–1930), s. 224–228.

¹¹ S. Lisowski, *Starodruki Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie*, Ateneum Wileńskie, R. 8: 1931/1932, s. 267–272; zob. też: S. Lisowski, *Do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta*, [w:] *Studia nad książką poświęconę pamięci Kazimierza Piekarskiego*, Wrocław 1951, s. 241–249.

¹² E. Stocki, *Książki lekarskie w bibliotece Zygmunta Augusta*, Biuletyn Głównej Biblioteki Lekarskiej, R. 13: 1964, nr 5, s. 343–352.

¹³ J. A. Kosiński, *Monumenta Zygmunta Augusta w zbiorach Ossolineum*, Roczniki Biblioteczne, R. 11: 1967, s. 407–423.

¹⁴ M. Gębarowicz, *Na śladach polskich bibliotek królewskich*, Roczniki Biblioteczne, R. 14: 1970, z. 1, s. 133–137.

¹⁵ M. Krynicka, *Oprawy książkowe z herbami ostatnich Jagiellonów w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie*, Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie, T. 12: 1980, s. 23–59.

czowej (1988)¹⁶, Waldemara Karpuka (1995)¹⁷, Małgorzaty Trojnickiej (2004)¹⁸ oraz Krzysztofa Migonia (2006)¹⁹. Poszukiwanie i odnajdywanie nieodkrytych dotąd szczątków biblioteki królewskiej trwa do dzisiaj. Niedawno eksperci z Biblioteki Narodowej w Warszawie podczas prac mających na celu katalogowanie zbiorów bibliotek polskich wywiezionych w XVIII i XIX wieku do Rosji natrafili w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu na znaczny, liczący 101 pozycji bibliograficznych w 63 woluminach, fragment kolekcji króla Zygmunta Augusta i zapowiedzieli jego opisanie²⁰.

Także w Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu w trakcie prowadzonych tu w latach 90. XX wieku badań proveniencyjnych starych druków stwierdzono obecność nieznanego *monumentum* pochodzącego z biblioteki ostatniego Jagiellona. Księga nie wchodziła w skład żadnej z historycznych kolekcji toruńskich, nie ma bowiem odpowiednich znamion, tj. sygnatur i pieczęci charakterystycznych dla dawnych bibliotek. Wykluczono także wpływ jej do zbiorów w latach 1923–1939, gdyż wydaje się mało prawdopodobne, by typowa dla biblioteki królewskiej oprawa księgi mogła umknąć uwadze ówczesnego dyrektora biblioteki Zygmunta Mocarckiego, wybitnego znawcy dawnej książki. Księga najprawdopodobniej trafiła do Książnicy po 1945 r. Egzemplarz dzieła został po raz pierwszy odnotowany w drugim tomie inwentarza starych druków Książnicy Miejskiej im. Kopernika w Toruniu pod numerem 5997 i opatrzony taką samą sygnaturą. Nie wiadomo, kiedy i w jaki sposób foliał trafił do zbiorów biblioteki, w wyżej wspomnianym inwentarzu zabrakło bowiem informacji o czasie i źródle nabycia księgi.

Jest to pozycja zupełnie nieznaną. W literaturze przedmiotu, obejmującej współczesne monografie i rekonstruowane katalogi biblioteki Zygmunta Augusta, księga nie była dotąd odnotowywana.

Pełny tytuł zachowanego w Książnicy Kopernikańskiej druku brzmi: PEDACII DIOSCORI= // DAE ANAZARBENSIS DE MATE= // RIA MEDICA LIBRI V. IANO CORNARIO // Medico Physico interprete. // EIVSDEM IANI CORNARII EMBLEMATA, // singulis capitibus adiecta. // DIOSCORIDAE DE BESTIIS VE= // NENVM EIACVLANTIBVS, ET LETALI= // bus medicamentis Libri II. Eodem // Cornario interprete. // EIVSDEM IANI CORNARII, IN EOSDEM LI= // bros, Expositionum Libri II. // ADIVNCTIS IN FINE TRIBVS TABVLIS LOCV= // pletissimis, quibus omnia quae toto // tractantur // opere, indicantur.

Księga ma format średniego folio o wymiarach: 355 × 250 × 80 mm. Kompletny egzemplarz tego wydania opisany w wykazie książek drukowanych na terenie krajów niemieckojęzycznych w XVI wieku²¹ ma 10 kart nienumerowanych na początku, 560 stron numerowanych oraz 24 nienumerowane karty na końcu. Na

¹⁶ A. Kawecka-Gryczowa, op. cit.

¹⁷ W. Karpuk, *Nieznany egzemplarz Biblii z biblioteki Zygmunta Augusta*, Kwartalnik Historii Nauki i Techniki, R. 40: 1995, nr 1, s. 127–129.

¹⁸ M. Trojnicka, „*Monumenta*” Zygmunta Augusta, [w:] *Stare druki (XVI–XVIII w.) w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej KUL*, [online], [dostęp 3 VI 2013]. Dostępny w World Wide Web: http://www.bu.kul.pl/stare-druki-xvi-xviii-w-w-zbiorach-biblioteki-universyteckiej-kul-wstep-i-wprowadzenie_art_10846.html.

¹⁹ K. Migoń, *Majmonides z biblioteki Zygmunta Augusta*, Rocznik Biblioteki Narodowej, T. 37/38: 2006, s. 63–74.

²⁰ E. Maruszak, op. cit., s. 22.

²¹ Verzeichniss der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke der 16. Jahrhunderts (w skrócie VD 16), poz. D 2006 [online], [dostęp 3 VI 2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.vd16.de/s.v.Dioscorides,Pedanius>.

tej podstawie ustalono, że egzemplarz ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej zachował się prawie w całości, bez uszczerbku w tekście. Brakuje jedynie ostatniej nieliczbowanej karty sygnowanej 86, która po stronie recto była niezadrukowana, a na verso został odbity sygnet drukarski. Blok księgi składa się z 53 składek. 51 z nich to terniony (6 kart w składce), dwie to duerniony (4 karty w składce).

Księga ukazała się w 1557 r. w Bazylei, słynnym ośrodku renesansowego drukarstwa, pod szyldem firmy wydawniczo-drukarskiej Frobenów, tzw. Officina Frobeniana, którą w tym czasie prowadził Hieronim Froben wraz ze swoim szwagrem Mikołajem Episcopiussem. Świadczy o tym sygnet drukarski tej oficyny²² umieszczony na stronie tytułowej dzieła oraz kolofon zawierający pełny adres wydawniczy: BASILEAE PER HIERONIMVM FROBENIVM ET NICOLAVM EPISCOPIVM AN. M. D. LVII.

Tekst został starannie odbity czcionką antykwową różnych stopni. Charakteryzuje go skromne zdobnictwo: nieliczne, obrazkowe inicjały i jedna winieta listwowa w formie plecionki. Zaplanowano puste miejsca na odręczne inicjały, które miały rozpoczynać tekst każdego nowego rozdziału. W środku pustego pola została umieszczona drukowana literka, tzw. reprezentant, będąca wskazówką dla rubrykatora czy iluminatora, jaki inicjał ma w danym miejscu umieścić. W tej księdze miejsca przeznaczone na inicjały nie zostały jednak ręcznie uzupełnione.

Dzieło *De materia medica* dotyczy zagadnień farmakologicznych. Zawiera składający się z pięciu ksiąg traktat o lekach autorstwa Pedaniosa Dioskoridesa z Anazarbos (w Cylicji) zatytułowany *O roślinnych środkach leczniczych* (w oryginale *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς*, w wersji łacińskiej *De materia medica*) oraz dwie dodatkowe księgi przypisywane temu samemu autorowi: *O jadach zwierząt i roślinach trujących* (*Περὶ ἰοβόλων; Περὶ δηλητηρίων φαρμάκων* = *De bestiis venenum eiaculantibus et laetalibus medicamentis libri II*).

Dioskorides Pedanios, lekarz grecki, żył w I w. w Rzymie, był lekarzem wojskowym legionów rzymskich. Za czasów cesarza Klaudiusza i Nerona brał udział w wyprawach wojennych do Afryki Północnej, Hiszpanii i Azji. Wiedzę botaniczno-farmakologiczną, którą posiadał w czasie wypraw, zawarł w swoim traktacie o lekach. Opisał w nim szczegółowo około 600 roślin leczniczych, podał synonimy ich nazw, sposoby przechowywania, przygotowywania z nich leków, a także ich dawkowanie i działanie na organizm człowieka. O wielkiej popularności dzieła świadczy fakt, że wyparło ono całą wcześniejszą literaturę z tej dziedziny, doczekało się przekładów i przeróbek łacińskich, syryjskich, arabskich i tureckich i było w powszechnym użyciu w średniowieczu i odrodzeniu²³. Także pierwsi twórcy polskich zielników, Stefan Falimirz (*O ziołach i mocy ich*, Kraków 1534) i Marcin Siennik (*Herbarz, to jest ziół tutecznych, postronnych i zamorskich opisanie*, Kraków 1568) korzystali z wiedzy przyrodniczej zawartej w dziele Dioskoridesa²⁴.

Tekst Dioskoridesa przetłumaczył na język łaciński, obszernie skomentował, uzupełnił i objaśnił w tzw. emblemata Janus Cornarius (ca 1500–1558), nie-

²² Znak przedstawia dwa węże oplatające berto i siedzącego na nim gołębia.

²³ *Słownik pisarzy antycznych*, red. A. Świderkówna, Warszawa 1982, s. 169–170.

²⁴ T. Sinko, *Literatura grecka, T. III, cz. I: Literatura grecka za cesarstwa rzymskiego (wiek I–III n.e.)*, Kraków 1951, s. 171–172.

miecki humanista i lekarz, dziekan wydziału medycznego Uniwersytetu w Jenie²⁵. Był to czwarty przekład dzieła Dioskoridesa na język łaciński, do dzisiaj bardzo ceniony²⁶.

O przynależności księgi do biblioteki ostatniego Jagiellona świadczy oprawa opatrzona, podobnie jak większości książek z tej biblioteki, jednym z siedmiu znanych superekslibrisów monarchy²⁷. Okładki oprawy wykonane są z brązowej skóry cielejącej, naciągniętej na deski. Skóra jest zdobiona tłoczeniem ślepym i najprawdopodobniej złożonym (obecnie zupełnie szerniałym). Do dekoracji użyto plaket superekslibrisowych, renesansowych radełek i pojedynczych tłoków.

Dekoracja okładek została zakomponowana w następujący sposób. Na przedniej okładce, pośrodku, widnieje okrągła plakieta herbowa o średnicy siedmiu centymetrów. Na tle stylizowanych wici roślinnych umieszczono tutaj dwie, zwieńczone koroną i nachylone ku sobie, tarcze herbowe – jedną z wyobrażeniem Orła polskiego, drugą Pogoni litewskiej, wokół nich w otoku napis: + SIGISMVN-DVS + AVGVSTVS + REX + POLONIAE + MAGNVS + DVX + LITVANIAE. Jest to superekslibris typu III według klasyfikacji Alodii Kaweckiej-Gryczowej²⁸.

Nad superekslibrisem, w specjalnie do tego celu wyznaczonych dwóch wąskich polach, introligator zamieścił skrót tytułatury dzieła: DIOSCORIDAE DE MATERIA ME= // DICA.

Na tylnej okładce, również pośrodku, w prostokątnym polu, wytłoczono charakterystyczną inskrypcję własnościową z datą wykonania oprawy: SIGISMVNDI // AVGVSTI // REGIS // POLONIAE // MONVMENTVM // ANNO // 1563²⁹.

Całości kompozycji na obu okładkach dopełnia ozdobna bordiura. Składa się ona z różnej wielkości, wchodzących jedna w drugą, ślepo tłoczonych, ornamentowanych ram. Ornament wykonano trzema rodzajami radełek renesansowych (z wizerunkami Reformatorów w okrągłych medalionach, podpisanymi: [IOAN]NES HVS, PHILIP[P] MELA[NCHTON], MARTIN [LVTHER], ERASM[VS] ROTE[RODAMUS]³⁰; z dekoracją w formie wici kwiatowych z ptaszkiem³¹; z medalionami zawierającymi głowy anonimowych postaci³²) oraz drobnymi tłokami dekoracyjnymi w formie liści, żółędzi, kwiatonów. Skóra na grzbiecie oprawy była również zdobiona ornamentem w formie kwitnącej girlandy, co widać na zachowanym, niewielkim fragmencie grzbiotu. Okładki zaopatrzone zostały w ozdobne klamry, po dwie na bocznym brzegu księgi. Brzegi kart nie są barwione.

O losach królewskiej księgi, zanim znalazła się w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej-Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, opowiadają różnego

²⁵ Więcej o Cornariusie zob. M. Adamus, *Vitae Germanorum medicorum [...]*, Heidelbergae 1620, s. 85–90; Ch. G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon [...]*, *Erster Theil*, Leipzig 1750, szp. 1201–1202.

²⁶ *Allgemeine Deutsche Biographie* (ADB) s.v. *Cornarius, Janus*, [online], [dostęp 3 VI 2013]. Dostępny w World Wide Web: http://de.wikisource.org/wiki/ADB:Cornarius,_Janus.

²⁷ Podobizny odmierek superekslibrisów Zygmunta Augusta zamieszcza w swej pracy A. Kawecka-Gryczowa, op. cit., il. 25–31.

²⁸ A. Kawecka-Gryczowa, op. cit., il. 28.

²⁹ Dopiero tę inskrypcję łącznie z tłokiem herbowym (a niekiedy i bez niego) można uznać za superekslibris królewski, zob. A. Kawecka-Gryczowa, op. cit., s. 94.

³⁰ Ibidem, il. 38.

³¹ Ibidem, il. 48.

³² Ibidem, il. 36.

rodzaju znaki własnościowe, umieszczone w różnych miejscach przez jej dawnych właścicieli, osoby prywatne i biblioteki.

Na stronie tytułowej znajduje się dobrze zachowana, rękopiśmienna nota: **Ex Libris // Innocentij A. Plescoviensis**. Wielka litera A. to skrót od słowa: Archiepiscopi oznaczającego urząd sprawowany przez właściciela księgi. A zatem bez wątpienia przez jakiś czas księga była własnością arcybiskupa Innocentego z Pskowa.

Innocenty (Nieczajew; 1722–1799), wszechstronnie wykształcony duchowny prawosławny, ukończył elitarną, humanistyczną szkołę wyższą – Słowiańsko-Grecko-Łacińską Akademię w Moskwie, gdzie następnie wykładał retorykę, a po osiągnięciu stopnia profesora został prefektem szkoły. Jako duchowny piastował w latach 1763–1798 godność arcybiskupa pskowskiego i ryskiego w eparchii Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego z siedzibą w Pskowie³³. Brał udział w pracach nad słownikiem języka rosyjskiego. Był członkiem honorowym Rosyjskiej Akademii Nauk. Posiadał także zasobną bibliotekę, w której poczesne miejsce zajmowały książki wydane na zachodzie Europy w XVI i XVII w. W 1815 r. książki z jego kolekcji trafiły do seminarium duchownego w Pskowie, a w latach 1918/1919 do pskowskiego Muzeum, gdzie były przechowywane do II wojny światowej. W czasie wojny zbiory muzeum, w tym zabytkowe kolekcje książek, nie zostały wywiezione w głąb Rosji, pozostały na miejscu. W 1944 r. Niemcy ewakuowali je do Rygi i do Polski. Po wojnie w roku 1945 i 1956 tylko część książek powróciła do Pskowa. W czasie wojennych przemieszczeń zaginęło 40 woluminów wydanych w XVI w.³⁴

Nie można wykluczyć pskowskiej proveniencji księgi przechowywanej obecnie w zbiorach Książnicy Kopernikańskiej. Ma ona jeszcze trzy różne sygnatury zapisane na wyklejce górnej oprawy: w lewym górnym rogu stara sygnatura **399** (XVI w.?), następnie w tej samej linii inną ręką: **[?] 10/148** (XIX w.) oraz **IV-16 No 46** (XX w.?). Ostatnia sygnatura została także powtórzona na naklejce grzbietowej. Jednak brak materiału porównawczego wyklucza na razie identyfikację bibliotek, które w ten sposób sygnowały książki. Trop wiedzie jednak na wschód, ponieważ w trzech miejscach została wyskrobana okrągła pieczętka ze słabo widocznym napisem cyrylicą: БИБЛИОТЕКА.

Księga wymaga natychmiastowej konserwacji. Bardzo zniszczona szczególnie jest jej zabytkowa oprawa. Należy jednak wierzyć, że w najbliższej przyszłości odzyska ona wygląd godny księgi królewskiej biblioteki.

³³ *Иннокентий (Нечаев)*, [w:] *Википедия. свободная энциклопедия* [online], [dostęp 3 VI 2013]. Dostępny w World Wide Web: [http://ru.wikipedia.org/wiki/Иннокентий_\(Нечаев\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Иннокентий_(Нечаев)).

³⁴ Historię biblioteki Innocentego Nieczajewa opisała O. A. Кудрявцева, *Западноевропейские книги XVI века в собрании Псковского музея-заповедника*, Псков 2011, № 35, [online], [dostęp 3 VI 2013]. Dostępny w World Wide Web: http://pskgu.ru/projects/pgu/storage/PSKOV/ps35/ps_35_18.pdf oraz eadem, *Из истории псковских архиерейских библиотек XVIII в. (книжные собрания Гедеона Криновского и Иннокентия Нечаева)* [online], [dostęp 3 VI 2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://pskov-palommnik.ru/index.php?com=pages&page=461>.